

**Influència dels
estereotips de gènere
en les adolescents
i els adolescents de
La Safor, València:
Una aproximació a
l'autopercepció i la
construcció de la
identitat de gènere**

Silvia Roselló Ribes

RESUM:

Amb la finalitat d'encaminar la formació de la identitat de gènere cap a un procés més flexible per autodeterminar-se, lliure de criteris masclistes, la present investigació té com a objectiu estudiar els estereotips de gènere interioritzats pels adolescents i les adolescents de la comarca de La Safor, València, per tal de determinar la influència d'aquests en la formació de la seua identitat de gènere.

Els principals resultats de l'estudi mostren que, d'una banda, els estereotips que perpetuen els rols de gènere són aquells que fonamenten un major pes en la construcció de la identitat de gènere dels estudiants i de les estudiantes, mentre que els estereotips vinculats amb l'imaginari col·lectiu del prototip físic-corporal ideal són aquells que menys influència provoquen en aquests i aquestes. D'altra banda, la identitat de gènere femenina és la més present en la investigació. També, la recerca mostra com els alumnes protagonitzen més una identitat de gènere d'androgínia que les alumnes i aquestes més la identitat de gènere indiferenciada que aquests. D'igual forma, les estudiantes s'autoidentificaren més altament amb estereotips neutrals en qüestió de gènere que els estudiants.

En conclusió, aquesta investigació denota com els joves i les joves interioritzen els estereotips de gènere en diferents dimensions, a causa del qual les adolescents continuen ancorades en una identitat de gènere marcada pels estereotips tradicionalment femenins i, en cas d'eixir-se'n de l'ideal de feminitat, s'encaminen cap a una identitat de gènere neutra, tot i que els adolescents sí que evolucionen cap a una identitat de gènere més flexible i d'androgínia.

Paraules claus: *Adolescents. Estereotips de gènere. Sistema sexe-gènere. Identitat de gènere. Igualtat de gènere.*

ABSTRACT:

In order to guide the formation of gender identity towards a more flexible process for self-determination, free of sexist criteria, this research aims to study gender stereotypes internalized of teenagers in the region of La Safor, València, to determine the influence of the formation of their gender identity.

The main results of the study show that, on one hand, stereotypes that perpetuate gender roles are those that base a main weight in the construction of the roles of gender identity, while the stereotypes linked to the imaginary collective

of the ideal body physical prototype are those that less influence provoke in these. On the other hand, female gender identity is the most present in the research. Also, the study shows how boy students are more of a gender identity of androgyny than the girl students and that these are an un differentiated gender identity more than men. In the same way, female students are more highly identified with gender-neutral stereotypes than male students.

In conclusion, this research shows how young male and female people internalize gender stereotypes in different dimensions, which involves that female continue to be anchored in a gender identity marked by traditional feminine gender stereotypes and, in the event of leaving the ideal of femininity, they are oriented towards a neutral gender identity, although male teenagers do evolve towards a more flexible gender identity and androgyny.

Key words: *Teenagers. Gender stereotypes. Sex-gender system. Gender identity. Gender equality.*

Influència dels estereotips de gènere en les adolescents i els adolescents de La Safor, València: Una aproximació a l'autopercepció i la construcció de la identitat de gènere *

Silvia Roselló Ribes

Facultat de Ciències Socials - Universitat de València

Entregat: 29/10/2018. Aceptat: 14/12/2018

1-INTRODUCCIÓ:

La recerca a la qual fa referència el present article s'emmarca dins del Grau de Treball Social de la Universitat de València, al curs acadèmic 2017-2018.

La investigació, des d'una perspectiva de gènere, té com objectiu obtenir coneixement respecte als estereotips de gènere que tenen interioritzats els adolescents i les adolescents de La Safor, València, així com la influència d'aquests en la construcció de la seua identitat de gènere, que encara es troba en un procés de construcció.

Persegueix la finalitat de reflexionar respecte a la realitat de la construcció del gènere dels joves i de les joves, identificant, per exemple, si les adolescents s'autoperceben amb trets masculins més que els adolescents amb femenins, si ambdós gèneres s'autoidentifiquen més amb estereotips de gènere neutres que amb trets socialment atribuïts a l'altre gènere, si les joves presenten una major identitat d'androgínia que els joves i, en definitiva, les diferents combinacions d'estereotips interioritzats per aquests i aquestes, que determinen la situació en la qual es troben els adolescents i les adolescents pel que fa a la formació de la seua identitat de gènere.

Amb tot, s'analitza la vinculació de diferents estereotips de gènere relacionats amb els rols de gènere, trets de personalitat, el prototip físic-corporal i les habili-

* Treball Fi de Grau dirigit per Inmaculada Verdeguer

tats cognitives amb les dones i els homes, per tal de contrastar amb quina tipologia d'estereotips de gènere se construïa principalment la identitat de gènere dels adolescents i les adolescents, així com determinar a quin perfil d'identitat, d'entre els possibles, responen aquests i aquestes generalment.

Els motius que empenten al convenciment de la necessitat d'immiscir-se en aquest estudi parteixen de criteris de justícia social, defensant que l'evolució de les societats i el seu progrés no s'ha de mesurar solament pels avanços econòmics, tecnològics o en infraestructures, entre altres, sinó que s'ha de reivindicar i blindar la inclusió social i el respecte als drets humans de totes les persones. D'aquesta manera, la recerca de la igualtat de gènere ha de ser una prioritat en les agendes socials. Doncs, la desigualtat de gènere és una realitat a partir de la qual naixen les diferents formes d'opressió de la dona: la violència masclista, la cosificació de la dona, la doble càrrega que aquesta sustenta dins del sistema capitalista-patriarcal, la precarietat laboral femenina, el paper passiu dins del gaudir de la sexualitat com a subjecte activa, la manca de suport i invisibilització de les dones investigadores i innumerables situacions més en què la dona, per pertànyer a un sexe diferent del model tradicionalment normatiu -que no l'adequat segons criteris de justícia social-: el masculí, és a dir, pel mer fet de ser dona, és tractada com una ferramenta a través de la qual satisfer i salvaguardar els privilegis de l'altre sexe.

Els estudis entorn dels estereotips de gènere aporten informació extraordinària sobre l'evolució i els canvis que es produeixen en la construcció de la identitat de gènere d'hom, però s'ha de seguir analitzant la realitat en la qual s'està immers/a, per poder obtindre coneixement sobre ella, actuar per canviar-la i encaminar-la cap al destí correcte: aquell on el fet de pertànyer a un o a l'altre sexe no limite tant la identitat d'una persona, sinó que ho faça la lliure voluntat d'autodeterminar-se com u o una vulguen.

És necessari, en l'erradicació de les desigualtats de gènere, partir des d'una mirada en la qual es conega quins són els estereotips de gènere que més tenen interioritzats els adolescents i les adolescents, ja que aquests són els que determinen, al cap i a la fi, la seua identitat, la manera de ser i d'entendre la vida. Amb altres paraules, els estereotips de gènere i la influència que sustenten sobre les persones protagonitzen un dels motius explicatius de la desigualtat de gènere, perquè cap persona es construeix baix la seua total voluntat, sinó segons com la societat, capitalista i patriarcal, diu que haja de ser.

És esperable, a més a més, que continuen reproduint-se les desigualtats i la injustícia si no s'ataca a l'arrel del problema. Per tant, s'ha de tindre en compte la base de la construcció de la identitat de gènere de les dones i dels homes, especialment a l'adolescència, per ser aquesta l'etapa del cicle vital on més es deixen encaminar les persones pels judicis socials, amb la finalitat, a llarg termini, d'influir en aquest procés i generar una construcció més respectuosa amb ambdós gèneres, que fomenti una igualtat d'oportunitats i societats més justes.

En síntesi, la importància d'aquest estudi radica en la defensa que s'ha d'actuar sobre els estereotips de gènere, per promoure que ambdós gèneres s'autodeterminen amb característiques l'adscripció de les quals no depenga tant de si es tracta d'un tret socialment femení o masculí, amb la seua tradicional valoració social més negativa o més positiva, respectivament, sinó que la construcció de la identitat de gènere es determine més per subjectes lliures i iguals, on siga possible que les persones cerquen la seua identitat sense etiquetes ni pressions socials de gènere.

2-MATERIALS I MÈTODES.

Per poder estudiar els estereotips de gènere que tenen interioritzats els adolescents i les adolescents, per conèixer com influeixen en la construcció de la identitat de gènere d'aquests i aquestes, que encara està actualment en procés de formació, s'estableixen les següents hipòtesis en la investigació:

- Hipòtesi 1 (H1): L'estudiantat adolescent té interioritzats els estereotips de gènere en diferents dimensions.
- Hipòtesi 2 (H2): Existeixen diferències entre els alumnes i les alumnes pel que fa a la interiorització dels estereotips de gènere.
 - Hipòtesi 2.1 (H2.1): Les alumnes s'autoperceben amb estereotips de gènere tradicionalment masculins, més que els alumnes amb estereotips de gènere tradicionalment femenins.
 - Hipòtesi 2.2 (H2.2): Les alumnes presenten més el perfil d'androgínia en qüestió de gènere que els alumnes.
 - Hipòtesi 2.3 (H2.3): Les alumnes s'autoidentifiquen més amb estereotips neutrals en qüestió de gènere que els alumnes.

La mostra seleccionada per a la investigació és l'alumnat de 4t curs d'un institut de la Safor, l'edat del qual oscil·la principalment entre els 15 i 16 anys, amb prèvia autorització per a la participació.

L'alumnat d'aquest centre prové de diferents localitats de La Safor, sent la mostra seleccionada representativa d'una part de la comarca, ja que aglutina a alumnes de 10 pobles (d'entre els 31 municipis que la componen).

Així doncs, en aquesta mostra la unitat d'anàlisi són els adolescents i les adolescents de La Safor i la font d'informació de l'estudi l'alumnat de 4t curs d'Educació Secundària Obligatoria del curs escolar 2017-2018. Aquesta mostra ha sigut seleccionada a través d'un mostreig probabilístic no intencional, per tal de poder generalitzar els seus resultats a la resta de la població.

El seu marc mostral prové d'una font secundària. Aquest és, dins la llista de l'alumnat matriculat en l'institut objecte de la recerca en el curs escolar 2017-2018, el registre d'alumnes de 4t curs. En aquest cas, no hi ha cap error de cobertura respecte al marc mostral, perquè tot l'alumnat que figura en l'anterior registre participará com a subjecte d'estudi, coincidint ambdues poblacions.

La grandària mostral estarà composta de 63 unitats d'estudi, 29 xics i 34 xiques segons el seu sexe.

Seguidament, és de gran importància fer esment a què, per la condició de menors d'edat de l'alumnat, es garantirà la privacitat de tots i de totes les participants. En cap moment se li requeriran cap tipus de dades identificatives, doncs la recollida d'informació tindrà una utilitat merament estadística. El qüestionari a emplenar serà anònim i individual, per tal que aquests i aquestes puguin sentir-se còmodes per respondre amb sinceritat, així com actuar amb total seguretat. A més a més, les dades obtingudes solament seran utilitzades amb una finalitat científica i de recerca de coneixement per la Universitat de València. Atenent, així doncs, a criteris d'ètica i responsabilitat social es preservarà la identitat de l'institut objecte d'estudi, per salvaguardar el respecte a la seua intimitat.

L'instrument que s'utilitzarà per a mesurar la construcció de la identitat de gènere en la mostra seleccionada serà un qüestionari que presenta un total de 66 ítems, els quals es mesuraran en funció d'una escala de Likert. En aquest qüestionari s'analitzarà l'autopercepció de cada subjecte d'estudi, per obtenir coneixement respecte a si aquests i aquestes responen a un perfil de masculinitat, feminitat, d'androgínia o d'indiferenciat/ada. L'eina metodològica de la recerca, "Taula

1 – Escala de mesurament de la construcció de la identitat de gènere.” s’elaborà de la següent manera:

Tabla 1 - Escala de mesurament de la construcció de la identitat de gènere.

	No m'identifique mai	M'identifique poques vegades	Indiferent (algunes vegades sí, altres vegades no)	M'identifique bastants vegades	M'identifique sempre o quasi sempre d'aquesta forma
1. Adaptable	1	2	3	4	5
2. Afectuós/a	1	2	3	4	5
3. Agressiu/va	1	2	3	4	5
4. Alt/a	1	2	3	4	5
5. Amable	1	2	3	4	5
6. Ambiciós/a	1	2	3	4	5
7. Amistós/a	1	2	3	4	5
8. Arisc/a o sec/a	1	2	3	4	5
9. Asertiu/va	1	2	3	4	5
10. Atlètic/a	1	2	3	4	5
11. Autoeficaç	1	2	3	4	5
12. Autosuficient	1	2	3	4	5
13. Capacitat per a la resolució de problemàtiques	1	2	3	4	5
14. Celós/a	1	2	3	4	5

Font: Elaboració pròpia.

De la mateixa manera s'introdueixen les seqüències valoratives de l'1 (No m'identifique mai) al 5 (M'identifique sempre o quasi sempre d'aquesta forma) de l'Escala de Likert per a cada estereotip dels que es presenten a continuació:

15. Competitiu/va	33. Independent econòmicament a la seua parella habitualment (no responga si no té parella)	51. Punt de suport per als i les altres
16. Comprensiu/va	34. Independent emocionalment	52. Respectuós/a
17. Contra sistema	35. Iniciativa sexual (en té)	53. Saludable
18. Creatiu/va	36. Intuïtiu/va	54. Segur/a de si mateix/a
19. Culte/a	37. Ingenu/a	55. Sexi
20. Cuina habitualment per a u/ una mateix/a o per als i les altres	38. Igualitari/a	56. Simpàtic/a
21. Decidit/da	39. Imprudent	57. Sincer/a

22. Dedicació als i a les altres habitualment	40. Lleal	58. Solitari/a o Individual
23. Deportista o practica quelcom deport	41. Líder o amb capacitat de lideratge	59. Somiador/a
24. Educat/ada	42. Li agrada comprar-se roba i anar a la moda	60. Temperamental
25. Elegant	43. Meticulós/a o exacte/a	61. Tímid/a
26. Empàtic/a	44. Menut/da	62. Tranquil/a
27. Fa tasques domèstiques habitualment	45. Musculós/a	63. Vanidós/a
28. Feliç	46. No li importa mostrar els seus sentiments	64. Vengatiu/va
29. Força física	47. Persistent	65. Veu suau
30. Fortalesa emocional o control alt dels sentiments	48. Prén decisions importants fàcilment	66. Xismós/a
31. Gran o corpulent/a	49. Proper/a a la gent	
32. Guapo/a	50. Professional	

Font: Elaboració pròpia.

Els ítems seleccionats per a l'elaboració del qüestionari de construcció de la identitat de gènere responen a estereotips de gènere emmarcats en les següents temàtiques: Trets de personalitat, rols de gènere, prototip físic-corporal i habilitats cognitives.

Cal destacar que els ítems presents a l'”Escala de mesurament de la construcció de la identitat de gènere” s'ordenen segons la seua àrea temàtica i la seua font d'elaboració, d'on han sigut estrets. A més a més, es destaca que al qüestionari se li atorga un número a cada ítem, en ordenar tots els ítems escollits a partir d'un ordre alfabètic. D'aquesta manera, es barregen tots els ítems de cada camp temàtic, per a una major veracitat i claredat dels participants i de les participants a l'hora de respondre'l. En total, al qüestionari, s'inclouen 22 estereotips de gènere tradicionalment masculins, 22 tradicionalment femenins i 22 neutres en qüestió de gènere (classificació realitzada segons investigacions referenciades a la bibliografia) per a la medició de la construcció de la identitat de gènere, basant-se tots aquests estereotips en les temàtiques anteriorment anomenades (trets de personalitat, rols de gènere, prototip físic-corporal i habilitats cognitives).

Arran d'aquesta classificació i una vegada respost el qüestionari de l'estudi, el procediment per mesurar la construcció de la identitat de gènere que determine dins de quina categoria d'identitat (masculina, femenina, androgínia o indiferenciat/ada) s'emmarca cada adolescent, serà el següent:

1 - Es calcularà la mitjana total dels ítems contestats. Per exemple, un/a subjecte d'estudi respon a 40 ítems dels 66 ítems presentats, amb una puntuació total de 120 segons l'escala de Likert utilitzada. Es dividirà la puntuació total obtinguda (120), entre el nombre total d'ítems contestats (40), i no d'ítems presentats. La mitjana total seria de 3 punts ($120/40 = 3$).

2 - Es comptarà la qualificació de les diferents categories d'identitat, atenent a la classificació anterior en què s'han catalogat els ítems en tradicionalment femenins, masculins o neutres, fent també una mitjana. Per exemple, seguint el cas presentat, el o la subjecte d'estudi respon a 15 ítems tradicionalment femenins, segons la classificació anterior, amb una puntuació total de 60. La mitjana de feminitat seria de 4 punts ($60/15 = 4$). També es farà el mateix procediment amb els ítems de masculinitat i els neutrals.

3 - Una vegada s'han calculat les diferents mitjanes, la puntuació que determina quina identitat de gènere sustenta el o la subjecte d'estudi serà aquesta: Si el jove o la jove supera la mitjana total en l'escala de feminitat o masculinitat, la seua identitat respondrà a femenina o masculina, respectivament. Per contra, si el o la subjecte d'estudi supera la mitjana total en les ambdues escales anteriors, aquest/a tindrà una identitat marcada per l'androgínia. Finalment, si el o la subjecte d'estudi no supera la mitjana total en cap cas, tindrà una identitat de gènere d'indiferenciat/ada. Per exemple, en el cas anterior l'escala de feminitat (4) és major que la mitjana total (3), de manera que aquest o aquesta subjecte d'estudi respondria a una identitat de gènere femenina.

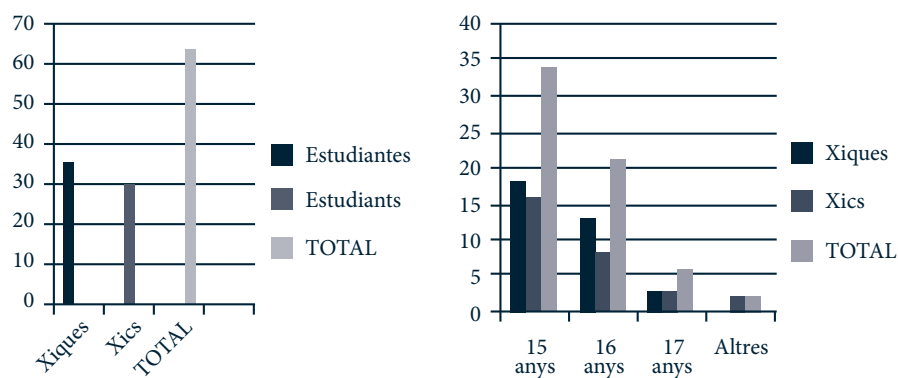
Finalment, respecte al material emprat per aplicar al terreny aquest estudi, s'ha fet ús d'un ordinador, una impressora, fulls blancs, una calculadora i material acadèmic (bolígrafs, títex, goma d'esborrar, entre altres).

3-RESULTATS.

Aquest treball de camp ha generat diversos resultats.

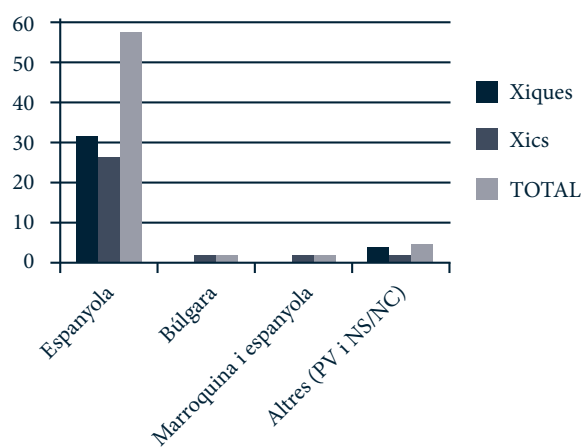
En primer lloc, cal tindre en compte les característiques sociodemogràfiques de la població participant, ja que la seua diversitat determinarà la possibilitat de poder generalitzar els resultats de la investigació a la resta de la població objecte d'estudi. Es sintetiza a continuació la quantitat de participants en funció del seu sexe, la seua edat, nacionalitat, orientació sexual i si tenen o no parella.

Taula 2 - Participants en funció del sexe. **Taula 3 - Participants en funció de l'edat.**

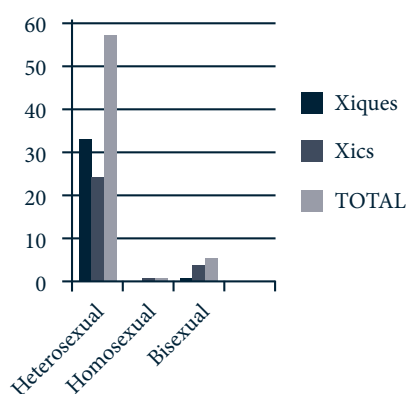
Font: Elaboració pròpia.

Taula 4 - Participants en funció de la nacionalitat.

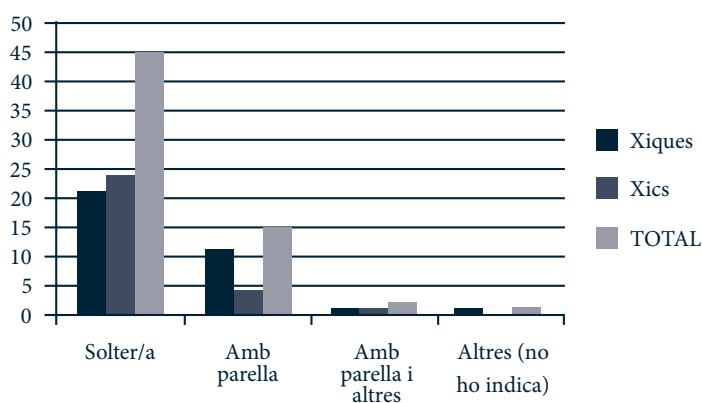
Font: Elaboració pròpia.

Taula 5 - Participants en funció de l'orientació sexual.

Font: Elaboració pròpia.

Taula 6 - Participants en funció de l'estat civil.

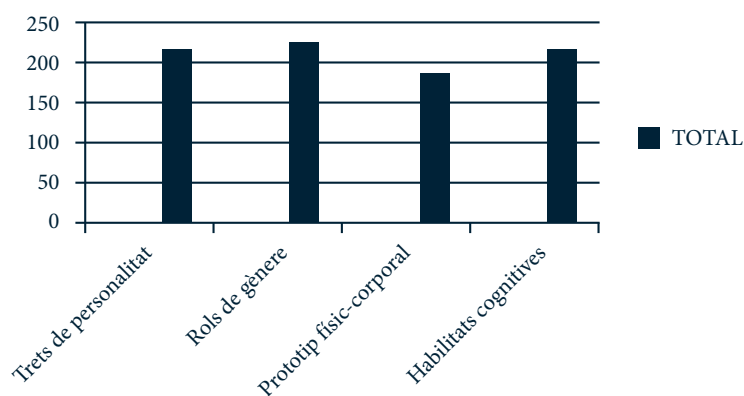
Font: Elaboració pròpia.

En resum, tal com es pot observar a les gràfiques anteriors la mostra de l'estudi està composta majoritàriament per dones, de nacionalitat espanyola, de 15 anys, amb una orientació sexual heterosexual i sense parella.

Seguidament, en relació a l'autoidentificació dels estudiants i de les estudiantetes amb els estereotips de gènere presentats a l'eina metodològica i fent referència

a l'àrea temàtica a la qual pertanyen aquests segons la classificació que s'ha fet dels mateixos, és important repensar amb quina dimensió d'estereotips de gènere s'identifiquen més els adolescents i les adolescents i amb quina menys, atenent la influència que aquestes poden tindre en la construcció de la identitat de gènere dels mateixos i de les mateixes. Els resultats de valorar aquesta qüestió es concreten a continuació:

Taula 7 - Autoidentificació dels joves i de les joves amb les diferents dimensions d'estereotips de gènere proposades segons la puntuació estreta a l'eina metodològica.

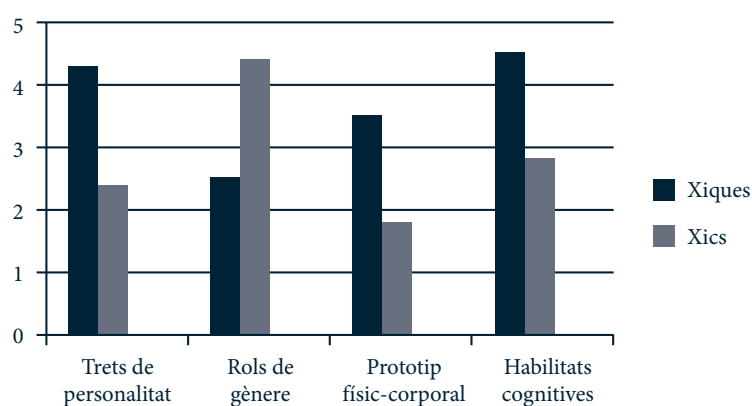
Font: Elaboració pròpia.

D'aquests resultats (Taula 7) s'extrau la idea que, generalment, els estereotips que perpetuen i promouen els rols de gènere són aquells amb els quals més s'identifiquen els adolescents i les adolescents, sent els que més pes tenen en la formació de la identitat de gènere d'aquests i d'aquestes. En canvi, els estereotips que contribueixen al manteniment de l'imaginari col·lectiu del prototip físic-corporal lligat als xics i a les xiques, són qui tenen menys influència en la construcció de la identitat de gènere dels joves i de les joves.

Dins de la valoració dels anteriors resultats, cal tindre en compte que dels diferents ítems presents a l'estudi en total, és a dir, tenint en compte els estereotips que figuren en cada qüestionari emplenat per un alumne o alumna, 94 d'ells no han generat cap puntuació ni han sigut utilitzats per a calcular la mitjana total

de la recerca, donat que els participants o les participants no li han atribuït cap puntuació, mentre que 12 trets resposts han sigut eliminats per diverses errades en la cumplimentació del qüestionari, com per exemple atribuir-li a un tret més d'una puntuació a la vegada.

Taula 7.1 - Distinció segons el sexe (dona i home) en l'autoidentificació dels estereotips de gènere presents a l'eina metodològica en les seues respectives dimensions.

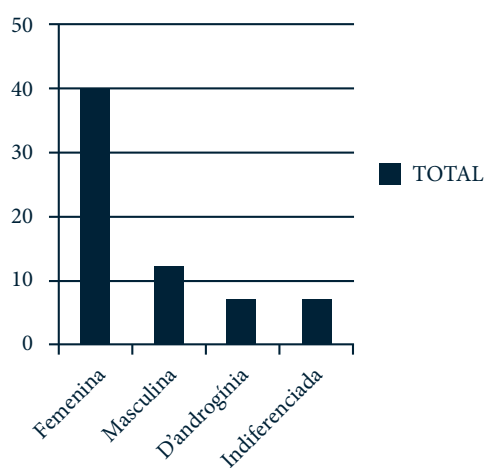
Font: Elaboració pròpia.

Malgrat els indicis que apunta la Taula 7, de la gràfica anterior (Taula 7.1) s'extrau que si es diferencia per sexes l'autoidentificació dels estudiants i de les estudiantes amb els estereotips de gènere, les xiques s'identifiquen més amb estereotips referents a les habilitats cognitives, mentre que aquells que fan referència al prototip físic-corporal són amb els que menys s'identifiquen les mateixes. En contra, els xics se senten més representats amb aquells estereotips que promouen els rols de gènere establerts pel sistema, igual que el resultat global de la investigació, tot i que sí que coincideixen amb les dones al ser els estereotips de gènere lligats al prototip físic-corporal als que menys atenen.

Finalment, en relació a l'objectiu d'aquesta investigació, els resultats de les identitats de gènere que sustenten els adolescents i les adolescents a partir de l'autoatribució d'uns estereotips de gènere o d'uns altres, es resumeixen a continuació:

Taula 8 - Càlcul de la identitat de gènere de cadascun i cadascuna dels participants i de les participants.

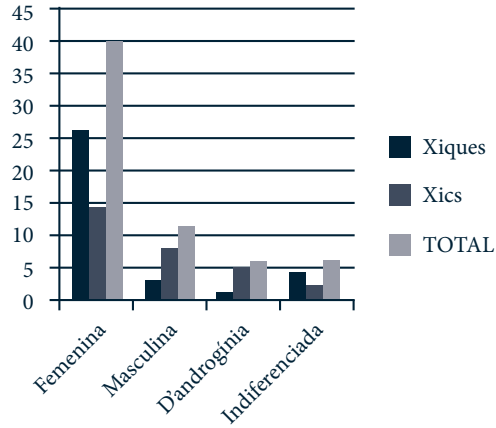
Tipus d'identitat de gènere	Total de participants
Femenina	40
Masculina	11
D'androgínia	6
Indiferenciada	6

Font: Elaboració pròpia.

Taula 8.1 - Diferenciació segons el sexe amb la identitat de gènere que sustenta la persona.

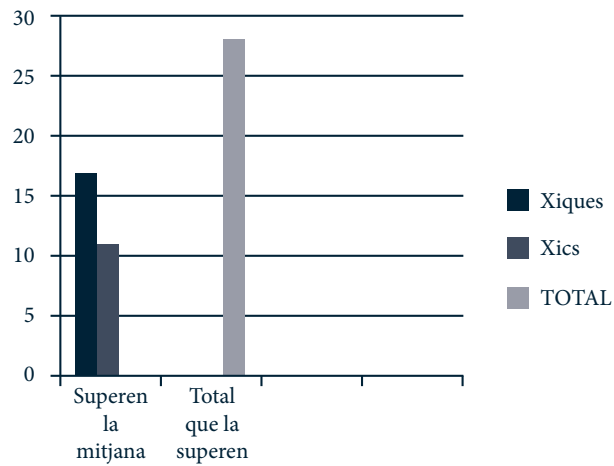
Tipus d'identitat de gènere	Xics	Xiques
Femenina	14	26
Masculina	8	3
D'androgínia	5	1
Indiferenciada	2	4

Font: Elaboració pròpia.

Taula 8.2 - Contraposició del sexe amb l'escala d'estereotips neutres en qüestió de gènere.

Subjectes que superen la mitjana total en l'autoidentificació de trets neutres en qüestió de gènere	
XICS	XIQUES
11	17

Font: Elaboració pròpia.

En síntesi, tal com s'observa a les gràfiques anteriors, la gran part dels adolescents i de les adolescents tenen una identitat de gènere femenina, especialment en el cas de les xiques, mentre que són aquestes, també, les que s'identifiquen amb major mesura amb estereotips neutres en qüestió de gènere, mentre que els xics predominen en el desenvolupament d'una identitat de gènere d'androgínia.

4-LIMITACIONS DE L'ESTUDI.

En relació al desenvolupament de l'estudi, la manca de temps va fonamentar una impossibilitat per poder ampliar la investigació. Doncs, una vegada obtingudes les identitats de gènere que sustenten els adolescents i les adolescents, així com la dimensió dels estereotips de gènere que més influeix en la seua construcció i aquella que menys, seria adient comparar les identitats de gènere obtingudes pels joves i per les joves a partir de l'autoatribució d'estereotips, tal com s'ha fet a la present recerca, amb aquells adjudicats a partir de l'atribució social, és a dir, aquells que la resta de persones li adjudica als mateixos i a aquestes. Tal vegada la identitat de gènere d'un/a subjecte d'estudi podria variar segons la perspectiva a partir de la qual s'analitzen els estereotips de gènere que aquest o aquesta sustenta. Per exemple, una jove podria autoperceber-se com a sensible, tret tradicionalment femení segons la classificació realitzada a l'estudi, mentre que una altra persona la pot percebre amb un fort control emocional, tret tradicionalment masculí. Per aquest motiu, cal tindre en compte que la formació de les identitats de gènere obtingudes a aquest estudi sorgeixen únicament de l'autopercepció.

Quan als estereotips de gènere escollits per a l'escala de mesurament de la construcció de la identitat de gènere, aquests ítems se seleccionaren a partir de les àrees temàtiques esmentades anteriorment (Trets de personalitat, rols de gènere, el prototip físic-corporal i les habilitats cognitives). El fet d'haver seleccionat aquestes àrees per al seu estudi responia al motiu que aquests conglomerats es valoraren amb una alta importància, perquè influïen en la qualitat de vida i la manera de ser o de sentir-se d'hom. Tot i això, es podrien escollir altres àrees temàtiques per al desenvolupament de l'estudi o diferents ítems dins d'aquestes, donat que la selecció es va limitar a 66 trets, d'entre una multitud d'estereotips de gènere existents.

D'altra banda, en referència a l'elaboració de la investigació, segons González, D. J. (2013) l'epistemologia implicava necessàriament una teoria del coneixement. Tal com consideraven Iudin, P. i Rosental, M. (1981), citats per

González D. J. (2013) *“la epistemología del conocimiento [...] versa acerca de la facultad del hombre para entrar en conocimiento con la realidad, sobre las fuentes, formas y métodos del conocimiento, sobre la verdad y los caminos para llegar a ella”* (P.73). Aquesta teoria suposaria, per tant, l'anàlisi, reflexió i crítica respecte a l'obtenció del coneixement científic i la manera segons la qual ha sigut possible recollir aquesta informació.

Des d'aquesta perspectiva, calia tindre en compte que la majoria d'investigacions que havien donat pas a l'obtenció de coneixement científic perquè l'autoria de la recerca qüestionara la realitat i volguera obtenir informació actual respecte als estereotips de gènere interioritzats pels adolescents i per les adolescents i com influeixen aquests en la construcció de la seua identitat de gènere, partien d'una base criticable en qüestió d'inclusió social. Doncs, tot i que aquestes recerques sí incorporaven en menor o en major mesura una perspectiva de gènere, hi havia una multitud d'aspectes interconnectats que influïen a aquest fet:

En primer lloc, els estereotips de gènere empentaven a la construcció d'una identitat de gènere femenina o masculina, principalment, donat que encara que amb el pas del temps s'incorporaren també les personalitats d'androgínia i d'indiferenciat/ada, la majoria d'adjectius, trets o característiques que tipificaven la personalitat d'home estaven catalogats o catalogades com a propis de la feminitat o de la masculinitat, mentre que els atributs neutres en qüestió de gènere que s'empraven estaven menys valorats, doncs la societat condueix a la masculinització o la feminització de la persona. Com que el sistema sexe-gènere tradicional ha relacionat directament el fet de ser dona amb la feminitat i el fet de ser home amb la masculinitat, s'empentava a què no es tinguera en compte, o almenys amb el mateix pes, l'existència d'una diversitat sexual. Concretament, participen 63 adolescents a la present investigació, dels quals 34 es descriuen com a dona i 29 com a homes, sense integrar-se cap altra possibilitat dins la població objecte d'estudi.

Seguidament, la idea tradicional de l'amor romàntic perpetuada pels estereotips de gènere, la qual estaria protagonitzada per una parella heterosexual (xic i xica), obviava el paper que podien tindre els rols de gènere dins la formació de parelles amb una diversitat sexual, afectiva i relacional diferent de la tradicionalment normativa, com per exemple les unions homosexuals, la bisexualitat, el poli-amor o l'asexualitat, entre altres. D'igual manera, aquest patró heteronormatiu es repetia a la recerca: De 63 participants, 57 eren heterossexuals, 1 homosexual i 5 bisexuals.

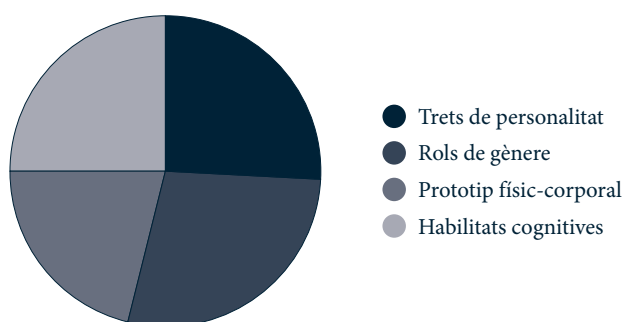
Finalment, la majoria d'aquestes recerques es van dur a terme a una zona geogràfica determinada que li aportava un component polític al coneixement obtingut, des de zones pertanyents a occident, on solia haver una visió interioritzada que atorgava major visibilitat a l'ètnia europea blanca enfront de les altres. Concretament, la majoria de les investigacions treballaren amb subjectes que provenien de països de la Unió Europea i, en menys mesura, de Sud-Amèrica. Tanmateix, en l'estudi desenvolupat 57 participants tenien la nacionalitat espanyola, 1 la búlgara, 1 la doble nacionalitat marroquina-espanyola i 3 d'elles s'identifiquen com a ciutadanes del País Valencià.

En síntesi, les limitacions de la recerca tenien per origen que aquesta havia partit des d'una posició no neutra, desenvolupant les manques que aquest fet suposava: la interiorització d'una visió antropocèntrica, occidental, heteronormativa i no transsexual, minvant la importància de diferents realitats que s'haurien de tindre en compte per generar una societat inclusiva i respectuosa de la diversitat social existent.

5-DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS.

Arran dels resultats de l'estudi es refuten les hipòtesis plantejades a l'apartat "2-Materials i Mètodes".

Per començar, la hipòtesi 1, (H1): L'estudiantat adolescent té interioritzats els estereotips de gènere en diferents dimensions, es confirma, donat que la investigació demostra que els joves i les joves s'autoidentifiquen amb estereotips de gènere de distintes àrees temàtiques. Concretament, la interiorització dels estereotips de gènere s'intensifica amb aquells estereotips que promouen els rols de gènere, l'autoidentificació amb els quals fonamenta un 26,79% de la puntuació total obtinguda, mentre que els estereotips que sustenten el prototip físic-corporal representen la dimensió que menys pes representa en la construcció de la identitat de gènere dels adolescents i les adolescents, amb un 22,09% de la puntuació total d'autoidentificació de l'alumnat amb els diferents estereotips proposats. De la mateixa manera, els estereotips que s'emmarquen dins de la temàtica de trets de personalitat fonamenten el segon esglaió d'influència en els estudiants i les estudiantes amb un 25,78% i, finalment, els estereotips d'habilitats cognitives sustenten el tercer lloc en la seua interiorització amb un 25,34%.

Taula 9 – Puntuació de l'alumnat a les diferents dimensions d'estereotips de gènere.

Font: Elaboració pròpia.

Els resultats que s'esmenten a aquesta taula tenen una determinada naturalesa.

D'una banda, el fet que els estereotips que componen la dimensió de rols de gènere siguin aquells amb els quals més s'autoidentifiquen els adolescents i les adolescents respon a un objectiu: els rols de gènere establerts actualment en la societat són la base i el sustent del sistema capitalista-patriarcal, que perpetua els avantatges del sexe masculí a costa del retall en drets i qualitat de vida del sexe femení. Els rols de gènere continuen exercint un fort poder i, especialment, en el cas de les dones s'aplica per part de la societat un control estricte perquè aquestes continuen fent-se càrrec de les essencials feines, necessitats humanes i rols que el capitalisme no vol assumir, mentre que la figura masculina es relaxa des d'una postura tradicionalment privilegiada i li costa prendre partit en, als seus ulls, noves responsabilitats.

En relació a açò, Simón (2005) defenia que la interiorització dels rols de gènere provocava que les adolescents s'autolimitaren en el seu futur perquè sentien que no estaven capacitades per a triomfar en el món laboral, mentre que els adolescents es creien amb la capacitat per superar-ho tot i sentien que el sistema no li negaria cap oportunitat. Sent així, és comprensible que els xics s'autoidentifiquen més amb els rols de gènere que les xiques, tal com succeeix a la present recerca, ja que aquests porten implícits el poder, la independència, el triomf i la dominació per a ells, mentre que per a elles suposen una limitació i unes expectatives de futur que es presenten amb obstacles.

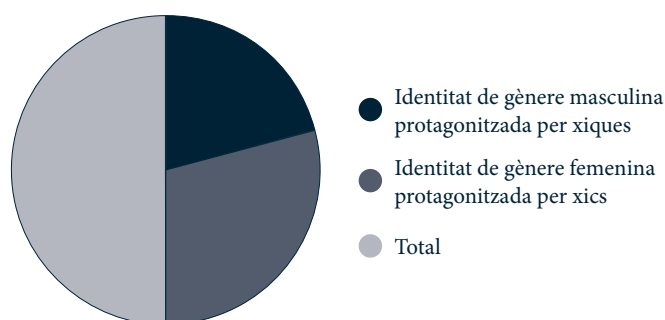
D'altra banda, que els estereotips que reproduïxen un prototip físic-corporal determinat tinguen l'autoidentificació més baixa indica que, tant els joves com les joves, avancen cap a una vivència del cos i de la representació de cada sexe més lliure, on importa menys el físic i van perdent pes els complexos, els cànons i les pressions estètiques, ja que aquests i aquestes no s'autoidentifiquen tant amb dits trets que configuren l'imaginari col·lectiu de cada ésser sexual, com ho podrien fer amb altres.

Així doncs, la realitat que esmentava temps enrere Ortega (1998), que el cos era el lloc per excel·lència on diferenciar qualitats entre les dones i els homes, atribuint-li a dites diferències una sexualitat, està canviant i la construcció del cos ja no s'està vinculant tant a determinats estereotips, sinó que és més flexible.

A continuació, la hipòtesi 2, (H2): Existeixen diferències entre els alumnes i les alumnes pel que fa a la interiorització dels estereotips de gènere, es verifica, també, a través de les següents subhipòtesis:

En primer lloc, la subhipòtesi 2.1, (H2.1): Les alumnes s'autoperceben amb estereotips de gènere tradicionalment masculins, més que els alumnes amb estereotips de gènere tradicionalment femenins, és errònia, ja que segons els resultats de l'estudi un 35% de xics tenen una identitat de gènere femenina, mentre que un 27,28% de xiques protagonitzen una identitat de gènere masculina. Per tant, actualment els alumnes s'identifiquen més amb estereotips de gènere tradicionalment femenins que les xiques amb estereotips tradicionalment masculins.

Taula 10 – Contraposició de la construcció de la identitat de gènere masculina per les xiques i femenina pels xics.

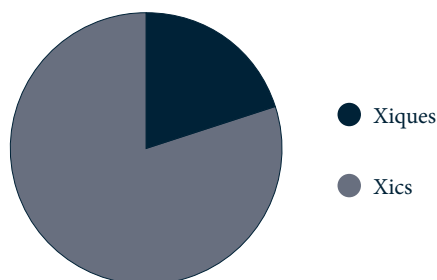
Font: Elaboració pròpia.

Un dels motius que afecta directament a la realitat que s'exposa en aquest gràfic (Taula 10) és, com ja s'ha esmentat, el control i la pressió diferenciada que exerceix el patriarcat i el capitalisme en funció del sexe que se sustente. Doncs, com que les dones estan sotmeses a un control més estricte perquè no se n'isquen de les competències que tradicionalment se li ha atorgat, aquestes són major objecte de crítica, d'atac i de rebuig per part del sistema quan intenten traspasar aquests espais, mentre que continua estant millor valorat dins la societat que un xiquet o un home íntegre característiques típicament femenines. Aquesta postura dificulta, a més a més, el desenvolupament i el progrés de les dones, bé de manera directa o bé indirecta. Per aquest motiu, el sexe masculí té més possibilitats per reinventar-se, tenint una major connotació social positiva que un adolescent contribuísca amb la seua família en les tasques de la llar, que no que una adolescent practique determinats esports masculinitzats, per exemple, fet que no es valora o es reconeix de la mateixa forma. Donat que aquesta descompensació continua promovent-se, és més senzill per als xics interioritzar característiques tradicionalment femenines, que a la inversa.

En resum, tal com exposava Oliva (2012) el sistema és més permissiu actualment en relació a la construcció de la identitat de gènere, però ho és especialment amb els xics, ja que possibilita la formació d'una identitat de gènere més globalitzada i completa per a aquests, que íntegre característiques de tot tipus perquè se senten complets i independents en tots els àmbits possibles, mentre que la identitat de les dones està empentada a ser més tradicional i dependent, és a dir, continua fomentant-se que les dones íntegren solament les característiques típicament femenines, que la subordinen i frenen la seua total autonomia.

Seguidament, la subhipòtesi 2.2, (H2.2): Les alumnes presenten més el perfil d'androgínia en qüestió de gènere que els alumnes, és falsa, posat que les dades de la recerca mostren que un 83'33% dels estudiants i de les estudiantes que sustenten una identitat de gènere d'androgínia són xics, mentre que un 16'67% són xiques.

Taula 11 - Identitat de gènere d'androgínia.

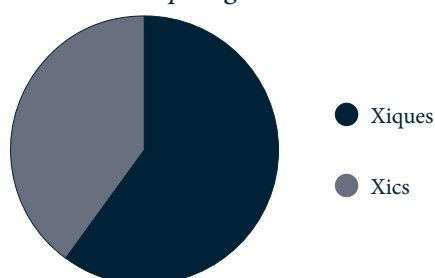
Font: Elaboració pròpia.

Respecte al resultat d'aquesta representació gràfica (Taula 11), la realitat és contrària a l'afirmació de Bem (1970) qui defensava que les dones s'havien arrelat més a l'androgínia que els homes, ja que les característiques tradicionalment masculines tenien una valoració social més positiva, de manera que quan les dones les integraven millorava la seua posició social. Pel contrari, integrar característiques típicament femenines disminuiria la bona imatge dels homes segons l'autora. En contra d'aquestes idees, la present investigació deixa veure que les xiques estan ancorades en una identitat de gènere femenina, mentre que són els xics els que evolucionen cap a una personalitat més d'androgínia, interioritzant alhora característiques femenines i masculines.

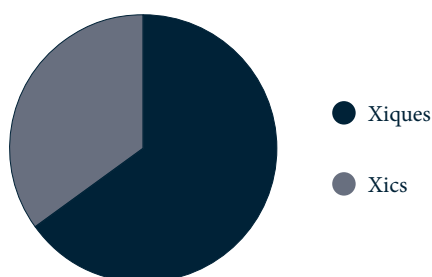
En aquest sentit, Alzás, Felipe i Galet (2016) exposaren que, segons l'anàlisi que realitzaren dels estereotips tradicionalment femenins i masculins, la forma de viure la masculinitat estava canviant i s'estaven acceptant i creant noves figures masculines més obertes, mentre que la imatge de les dones continuava arrelada als estereotips tradicionalment femenins, de manera que la valoració social empenyava o possibilitava als homes originar una identitat més completa i diversa que la de les dones. Aquesta conclusió de les autores explicaria, en part, perquè les adolescents caminen menys cap a l'androgínia que els adolescents.

Finalment, la subhipòtesi 2.3, (H2.3): Les alumnes s'autoidentifiquen més amb els estereotips neutres en qüestió de gènere que els alumnes, és correcta, perquè així ho confirmen les dades de la recerca: Un 60,71% de xiques s'autoidentifica altament amb estereotips de gènere neutres, mentre que un 39,29% de xics ho fan amb aquests. En conseqüència, els resultats relaten que les xiques cada vegada s'identifiquen més amb atributs que no designen cap gènere i menys amb aquells catalogats tradicionalment d'un gènere o d'un altre, de manera que del total de participants que presenten una identitat de gènere indiferenciada un 66,67% són xiques. En canvi, quasi la meitat de xics presenten aquesta identitat, un 33,33%.

Taula 12 – Interiorització dels estereotips de gènere neutrals.

Font: Elaboració Pròpia.

Taula 13 – Formació identitat de gènere indiferenciada.

Font: Elaboració pròpia.

Aquests resultats donen suport, de nou, a la idea que els trets tradicionalment masculins estan millor valorats socialment que els trets tradicionalment femenins i que l'evidència que hi ha un major reconeixement social quan els xics interioritzen trets típicament femenins que a la inversa, provoca que les xiques s'autoidentifiquen més amb trets neutrals en qüestió de gènere, donat que els femenins tenen una pitjor connotació social i la interiorització dels atributs masculins per la seua part implica més indiferència o rebuig que quan ho fa l'altre sexe. D'aquesta manera, les xiques identifiquen que interioritzant estereotips neutres seran menys jutjades per la societat i més lliures per a construir-se. Sent així, a l'observar la “Taula 12 - Interiorització dels estereotips de gènere neutrals.” es percep que les estudiantes interioritzen més altament els estereotips neutres en qüestió de gènere que els estudiants.

Així doncs, les xiques protagonitzen una identitat de gènere indiferenciada en major mesura que els xics, tal com es pot observar a la “Taula 13 – Formació identitat de gènere indiferenciada.”. Pràcticament el doble de xiques que de xics sustenten aquesta identitat, donat que s'identifiquen amb una baixa puntuació amb els trets tradicionalment femenins i masculins, és a dir, s'encaminen cap a una identitat no catalogada pel gènere, on les connotacions socials no determinen el què o com han de ser.

Per acabar, després d'analitzar les presents conclusions, se sintetitza que, per poder evolucionar cap a una construcció de la identitat de gènere més oberta, heterogènia i diversa és important anar canviant les connotacions dels diferents estereotips de gènere i, en especial, dels rols de gènere, que fonamenten una gran influència en la formació de la identitat dels adolescents i de les adolescents. S'ha d'establir dins la societat que cap gènere té més rellevància que altre i que totes

les persones són dignes de desenvolupar aquells trets o característiques amb les quals se senten identificades, sense importar els estereotips. Açò s'ha d'aconseguir a partir de la reconstrucció, l'acció i l'emprenedoria de diverses institucions que s'unisquen amb la finalitat d'aconseguir un objectiu comú, una societat inclusiva i respectuosa en qüestió de gènere: l'educació, els mitjans de comunicació, el canvi en el món laboral i l'eliminació de la desigualtat i de la violència institucional que vulnera els drets humans i el principi d'igualtat entre homes i dones, entre altres.

En primer lloc, des de ben menuts i menudes s'ha d'educar a les xiquetes i als xiquets en igualtat i respecte a la diversitat. Doncs, encara que es crega que aquests i aquestes són petits i petites s'ha de treballar amb ells i elles com més prompte millor, perquè són influenciats i influenciades per la cultura patriarcal des de ben aviat, per ensenyar-los i ensenyar-les que no hi ha cap patró estrictament femení ni masculí, sinó que tots i totes som diverses i tenim els mateixos drets, oportunitats i responsabilitats. S'ha d'intentar desmuntar els prejudicis i els estereotips establerts en la societat explicant-li als nens i a les nenes que no hi ha cap fet estrany en què un xiquet jugue amb nines i una xiqueta amb cotxes o, de la mateixa manera, que un pare s'ocupe de les tasques de la llar i una mare dirigeixca una empresa, així com a la inversa. S'ha d'educar en inclusió, igualtat i diversitat des de xicotets i xicotetes i, tal com vagen cresquent aquests i aquestes, anar augmentant les seues competències. Per exemple, en l'etapa escolar d'Infantil es poden anar desmuntant els rols de gènere, en Primària es poden crear dinàmiques en les quals s'atorgue les armes als xiquets i a les xiquetes per identificar i rebutjar situacions masclistes o que vulneren la igualtat entre les diversitats sexuals existents, en l'ESO es poden crear debats i crítiques entorn a situacions quotidianes per identificar i frenar els micromasclismes i, finalment, en Batxillerat es poden plantejar diverses alternatives per solucionar situacions que promouen la desigualtat de gènere en el dia a dia.

Seguidament, els mitjans de comunicació són la principal eina d'influència entre la població, degut al qual un gran nombre d'adolescents acaben per identificar la realitat amb els valors masclistes que transmeten aquests. Així, una contínua exposició a la violència, sobretot la que atempta contra les dones, l'exploració sexual, la vivència del plaer com a subjecte poderós o poderosa mitjançant la subordinació, entre altres, que es transmeten diàriament a través de models estereotipats, influeixen en els comportaments dels joves i de les joves i en la interiorització de certs valors per la seua part, els quals són una herència de la cultura patriarcal. En aquest sentit, és de vital importància que aquests mitjans transmeten competències que, en tot moment, respecten els valors humans fomentant

la igualtat, diversitat, tolerància i s'allunyen del missatge masclista i misogin que llança actualment la televisió, la premsa, la ràdio, etc., i que deixa una idea clara als homes i a les dones: que el sexe femení està per a servir al sexe masculí en totes les dimensions, cosificant la dona i sent aquesta un mer objecte propietat del primer. Quin missatge d'esperança o de perspectives de futur transmet aquesta idea per a les noves generacions? Quina possibilitat tenen aquests missatges per a contribuir a canviar la societat masclista? Cap, per tant, s'han d'erradicar, ja que solament donen suport a perpetuar-la.

A continuació, cal tindre en compte que l'educació que promulga una societat influirà de manera directa en la construcció d'una cultura i, en definitiva, d'una organització social determinada, de la mateixa manera que també contribueix a modificar o perpetuar distintes formes de pensament i d'acció social. Així, el canvi dins del sistema educatiu per poder transmetre valors en matèria d'igualtat i afavorir la reflexió i la formació en igualtat de gènere, que conduïska a la prevenció i l'erradicació de la violència masclista, és estrictament necessari.

Una vegada assolida aquesta educació en igualtat i uns mitjans de comunicació que reflectiren els valors de justícia social, com ja s'ha esmentat abans, s'ha de produir una transformació en els rols de gènere i en el món laboral. D'una banda, la societat hauria de posar la vida i les necessitats humanes al centre del sistema, que són vitals per a la supervivència humana, però menyspreades pel sistema actual, de manera que la dona continua sostenint aquesta responsabilitat que el sistema rebutja. D'altra banda, ha d'haver-hi un repartiment dels rols de gènere equitatiu entre ambdós sexes, que al seu torn han de vindre donats, en part, per l'eliminació de la desigualtat i de la violència institucional. Sense unes lleis realment igualitàries, sense que la legislació i les institucions públiques respecten i fomenten la igualtat de gènere i d'oportunitats entre les dones i els homes en tots els àmbits de la vida de manera real, no es podran erradicar els estereotips de gènere i tot allò que va immers o relacionat amb el fet de ser home o ser dona.

Les identitats de les persones tenen, per un lloc, un caràcter individual que investeix de peculiaritat a cadascuna de les persones, però, com que els éssers humans són socials i viuen en comunitat, hi ha també una manera de ser i de viure col·lectiva que enllaça el caràcter personal amb una sèrie de categories culturalitzades, les quals sustenten un gran pes dins de la identitat de tothom, com és el cas del gènere. Per tant, el caràcter propi està relacionat amb l'imaginari col·lectiu del gènere, constituint-se aquest com una estructura social. Actualment i tal com es troba el mercat laboral, la legislació en matèria d'igualtat -que no es materia-

litza de forma real sinó solament teòrica- i les institucions públiques, es planteja una realitat, responsabilitats, obligacions, disciplina, reconeixement o crítiques diferenciades per a les dones i per als homes, en funció del sexe que aquests o aquestes sustenten, és a dir, hui en dia s'espera un pla de vida distint segons si la persona té un sexe femení o masculí, prejudici que continua perpetuant-se pels diferents estereotips de gènere.

En conclusió, els estereotips de gènere que limiten la llibertat per construir-se de les dones i dels homes no han de ser eliminats, perquè no es tracta de considerar que el fet de ser tímid o tímida o de ser esportista fonamenten un atac a la formació de la personalitat de la gent, sinó més bé que tots els trets i totes les característiques que poden desenvolupar els éssers humans seran, d'alguna manera i en alguna situació, útils, de forma que el que s'ha de canviar és la valoració i la connotació que tenen aquests estereotips dins del sistema. Especialment, la millor manera d'avançar cap a una construcció del gènere lliure, plural i diversa, que no s'alimente dels tòpics vinculats amb la masculinitat i la feminitat, aconseguint un major desenvolupament personal, donat que tothom s'identificaria amb els atributs que volguera, sense cap limitació o coartació per fer-ho amb unes característiques i amb altres no, seria més bé donar exemple amb la pròpia actitud i autorealització, interioritzant aquests criteris no-sexistes. Les persones tenen el poder de construir societats igualitàries, començant en aquesta lluita elaborant el seu projecte de vida entorn a valors d'igualtat, diversitat, no-discriminació, tolerància, respecte, empatia i no-violència. Cadascún i cadascuna, amb el seu exemple individual, pot aportar molt més del que creu a aquest canvi, un canvi que s'ha de construir entre tota la ciutadania.

La discriminació fonamentada en el gènere, reforça els estereotips masculistes i porta a terme una violència ideològica i simbòlica que perpetua la subordinació de les dones en aquesta societat patriarcal. Així doncs, s'han d'edificar espais de socialització on es pugui aprendre a construir una identitat de gènere que trenque amb allò que tradicionalment han transmés els rols i els valors atribuïts a un i a l'altre sexe, a través dels estereotips i les restriccions que aquests suposen en el desenvolupament de tothom. En aquesta resocialització, on juguen un paper fonamental institucions com la família, els centres educatius i els mitjans de comunicació, l'objectiu seria l'edificació d'una identitat de gènere lliure i assertiva, que no predisposa el futur dels xics i de les xiques, d'aquestes últimes especialment, donat que la personalitat de l'home ha evolucionat més cap a l'acceptació i la flexibilitat, mentre que la de la dona continua més fixada en els ideals tradicionals de feminitat, degut als judicis socials, entre altres. Una identitat de gènere neutra

o d'androgínia, que construísca societats més justes, amb igualtat d'oportunitats, de drets i més inclusiva de totes les diversitats socials existents. No importa allò que els altres i les altres diuen que un o una ha de ser, sinó allò que un o una se sent, i és aquest objectiu, el dret d'autodeterminar-se com cadascún o cadascuna se senta, independentment del seu sexe, gènere, aspecte físic, caràcter o qualsevol altre condicionant, cap al qual s'ha d'avançar.

6-BIBLIOGRAFIA.

- Acevedo, D., Biaggi, Y. i Borges, G. (2009) "Violencia de género en el trabajo: acoso sexual y hostigamiento laboral", V Jornada Nacional Universitaria de Investigación en Género, Mérida, Venezuela. *Revista Venezolana de Estudios de la Mujer* v.14 n.32.
- Aguilar, T. (2008) "El sistema sexo-género en los movimientos feministas". *Amnis. Revue de civilisation contemporaine Europes/Amériques*. França. Número 8 del 2008. Aguiñiga, C., Moreno, B. i Sebastián, J. (1987) "Androgínia psicológica y flexibilidad comportamental" Universidad Autónoma de Madrid.
- Aleman, M. J. i Velasco, J. (2008) "Género, imagen y representación del cuerpo" Escola d'Enfermeria "La Fe", Valencia, Espanya. Pp. 572-585.
- Alvarez J. i Rodríguez, P. (2016) "Rasgos de género, autoestima y satisfacción con la vida en adolescentes de la ciudad de Monterrey, México" Monterrey, México. *Revista de Psicología de la Salud (New Age)* Vol 4, nº1.
- Alzás, T. i De Souza, J. F. (2016) "Análisis de la discapacidad social de los roles de género" *Asparkia*. Número 29, Pp. 75-89.
- Arteaga, F., Da Silva, G., López, P., Molina, Z., Montillaz, M. i Prado, J. R. (2008) "Insatisfacción por la imagen corporal y la baja autoestima por la apariencia física en estudiantes de la facultad de medicina de la Universidad de los Andes del Estado de Merida. Venezuela." Universidad de los Andes, Venezuela. *MH Salud. Revista en Ciencias del Movimiento Humano y Salud*, Vol. 5. No. 1.
- Barberá, E. i Martínez-Benlloch, I. (2004) "Psicología y género". Edit Pearson. Prentice Hall.
- Bericat, E. i Sánchez, E. (2008) "Balance de la desigualdad de género en España. Un sistema de indicadores sociales", Centro de Estudios Andaluces, Universidad de Sevilla. Consejería de la presidencia. Junta de Andalucía.

- Bem, S. (1974) "The measurement of psychological androgyny", Universidad de Stanford. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 42, No. 2, Pp.155-162.
- Castillo, Mª R. i Montes, B. (2007) "Escala d'estereotips de gènere actuals", Universidad de Jaén.
- Cea D'Ancona, M. A. (2012) "*Fundamentos y aplicaciones en metodología cuantitativa*". Madrid: Síntesis.
- Colás, P. i Villaciervos, P. (2007) "La interiorización de los estereotipos de género en jóvenes y adolescentes" Universidad de Sevilla. *Revista de Investigación Educativa*, 2007, Vol. 25, n.º 1, págs. 35-58
- Colley, A., Maltby, J., Mulhem, G. i Woods, A. (2009) "The short form BSRI: Instrumentality, expressiveness and gender associations among a United Kingdom sample" journal homepage: www.elsevier.com/locate/paid PP 84–387.
- Doellinger, O. (2011) "CUERPO E IDENTIDAD. Estereotipos de género, estima corporal y sintomatología psiquiátrica en una población universitaria.". Universitat Ramon Llull. Pp. 83-129.
- Fontenla, M. (2008) "¿Qué es el patriarcado?" Mujeres en red, el periódico feminista. Diccionario de estudios de Género y Feminismos: Biblos.
- González, D. J. (2013) "Epistemología y metodología psicológica" Universidad Federal de Amazonas. *Revista AMAzônica*. Año 6, Vol. XI, número 2, 2013, Pp. 71-101.
- Heilbrun, A. B. (1976). "Measurement of masculine and feminine sex role identities as independent dimensions" *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol 44(2), Apr 1976, Pp.183-190.
- Helmreich, R. L., Holahan, C. K. i Spence, J. T., (1979). "Negative and positive components of psychological masculinity and femininity and their relationships to self-reports of neurotic and acting out behaviors.". *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(10), Pp.1673-1682.
- Helmreich, R. L., i Spence, J. T. (1979) "Masculinity and Femininity: Their Psychological Dimensions, Correlates, and Antecedents" University of Texas Press. Pp 3-15.
- Herrero, Y. (2013) "Miradas ecofeministas para transitar a un mundo justo y sostenible". *Revista de Economía Crítica*, núm. 16, segundo semestre 2013, Pp. 278-304.

- Hernández, D. (2011) “La <<confluencia>> de los géneros a través del sistema mediático: De la mujer sumisa y el macho ibérico al <<ser andrógino>>.” *Papers*. 96/2 Pp. 569-587.
- Kelly, J. A., Furman, W. i Young, V. (1978). “Problems associated with the typological measurement of sex roles and androgyny”. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46(6), Pp. 1574-1576.
- López, M. i Morales, J. F. (1993) “Bases para la construcción de un sistema de indicadores sociales de estereotipia de género” Universidad de Oviedo. *Psicothema, revista Anual de Psicología*, vol 5. Suplemento, Pp. 123-132.
- Martín, J., Rojas, J. i Toldos, M.(2017) “Diferencias sexuales en los rasgos de personalidad instrumentales y expresivos de adolescentes españoles.” *International Journal of Developmental and Educational Psychology. INFAD Revista de Psicología*, N°1 - Monográfico 1, 2017, Pp.561-570.
- Muñoz, R., Pont, N., i Tous, J. M. (2006) “Factor Structure of Items from the Personality Adjective Check List in a Sample of Normal Adolescents” Universitat de Barcelona. *The Spanish Journal of Psychology* 2006, Vol. 9, No. 2, Pp. 228-233.
- Ruble, T. L. (1970). “Sex stereotypes: Issues of change in the 1970s”. *A Journal of Research*. Volume 9, Issue 3, Pp. 397-402.
- Oliva, Y. (2012) “*La formación de las identidades de género entre jóvenes estudiantes de secundaria de Mérida, Yucatán, México. Un desafío para la educación democrática del siglo XXI.*”. Tesis Doctoral. Universidad de Granada. Pp. 13-23, 80-122.
- Tubert, S. (2010) “Los ideales culturales de la feminidad y sus efectos sobre el cuerpo de las mujeres.” Universidad Complutense de Madrid. *Quaderns de Psicologia*. Vol,12, No 2, Pp. 161-174.
- Vega, V. (2007) “Adaptación argentina de un inventario para medir identidad de rol de género.”, Universidad de Buenos Aires. *Revista Latinoamericana de Psicología* 2007, volumen 39, No 3, Pp. 537-546.

